ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2026 / № 3.1–3

Termiz – 2026

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro'yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko'chirma va ma'lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko'chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 20.06.2026
Qog'oz bichimi: 70x85
Bosma tabog'i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog'ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko'chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko'chasi, 43.
Telefon: +998990 377 77 23,
+99895 986 07 77

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV,
iqtisodiyot fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY'ATI:

Bekpo'lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o'rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas'ul muharrir)
O'ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Zabita Mahammad qizi Teymurlu, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent (Ozarbayjon)
Tarana Imomverdi qizi Xojieva, filologiya fanlari doktori, professor (Ozarbayjon),
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Murodqosim Abdiyev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Normat Y o'ldoshev, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Baxtiyor Xolmuxamedov, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O'zbekiston)
Asqar Eshmo'minov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, filologiya fanlari doktori, dotsent (O'zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Nargis Qurbonazarova, filologiya fanlari doktori, dotsent (O'zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Shoira Omonturdiyeva, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Sherzod Turdiqulov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Alibek Omonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Humayun Nadim Muhammad, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To'raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 20.06.2026
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998990 377 77 23, +99895 986 07 77

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ,
доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)
Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)
Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (. PhD), доцент (Узбекистан)
Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)
Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)
Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)
Забита Магомед кызы Теймурлу, доктор философии по филологии, доцент (Азербайджан)
Тарана Имамверди гызы Хаджиева, доктор наук, профессор (Азербайджан)
Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мурадкасим Абдиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нормат Юлдашев, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бахтиёр Холмухамедов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бобоназар Муртазаев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)
Аскар Эшмуминов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
Зафар Умуркулов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Ахад Шукуров, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Абдумурод Арслонов, д. ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Сирожиддин Турдимуродов, доктор наук, доцент (Узбекистан)
Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Наргис Курбаназарова, доктор наук, доцент (Узбекистан)
Муяссар Холова, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Шаира Амонтурдиева, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Шерзад Турдикулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Алибек Омонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хумаюн Надим Мухаммад, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 20.06.2026
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998990 377 77 23,
+99895 986 07 77

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV,
doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Zabita Magomed kyzy Teymurlu, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Azerbaijan)
Tarana Imamverdi gizi Khadzhieva, Doctor of Sciences, Professor (Azerbaijan)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muradkasim Abdiyev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Kholmukhamedov, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, Doctor of Sciences, Associate Professor (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, Doctor of Sciences, Associate Professor (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Shoira Omonturdiyeva, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Sherzod Turdikulov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Alibek Omonturdiev, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Humayun Nadim Muhammad, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

LUTFULLAYEVA DURDONA
Lisoniy assotsiatsiyalarda milliy tafakkurning voqelanishi
(Vatan assotsiativ maydoni misolida) 7

MIRZAYEV IBODULLA
Xomskiyning “Til va ong” asari, generativ tilshunoslik konsepsiyasi
va professor Baxtiyor Mengliyevning tarjimonlik mahorati....10

ҚУРОНОВ ДИЛМУРОД
Бадиий диалог таржимасида коммуникатив вазиятни тўғри англаш зарурати
(Чўлпоннинг «Кеча ва кундуз» романининг янги русча нашри мисолида) 16

ЧЎТМАТОВ ЖЎРАБЕК ОМОНОВИЧ
«Ҳикмат» сўзининг араб лексикографик манбалари асосидаги лексик-семантик таҳлили.... 19

ЧОРИЕВ ТАВАККАЛ РАВШАНОВИЧ
Абдураҳмон Жомий ва Алишер Навоий идиостилида
«Саг//ит» концептининг лингвопоэтик хусусиятлари....25

UMURQULOV ZAFAR BEKPO‘LATOVICH
Alisher Navoiy ijodida so‘z qadri va nutq odobi talqini....34

UBAYDULLAYEV ALISHER ABDUSALOMOVICH
Ogahiy tarjimasidagi asarlar leksikasining tarixiy-etimologik tahlili
(“Axloqu-l-Muhsiniyn” asari misolida) 37

IBRAGIMOV SHEXROZBEK TO‘LQINJON O‘G‘LI
Tashbih va epitetlarning pragmatik talqini: tarjimada ekspressivlik va
stilistik ekvivalentlik....41

IBRAGIMOV JASURBEK TULKINJON O‘G‘LI
Jangovorlik, jasorat va jismoniy kuchga oid epitetlar
(“Beowulf” ingliz eposi misolida)....47

NAZAROVA ZIYODA KATTAYEVNA
Frazeologizmlarning yondosh birliklar bilan o‘zaro aloqasi 51

QOBILOV MIRZIYO ESHNOZAR O‘G‘LI
O‘z qatlamga oid antroponimlar tasnifi 55

ISRAILOVA SAODAT TURAPOVNA
Rang komponentli birliklarning mental birliklarda aksi....58

RO‘ZIMATOVA DILNOZA
Rasmiy munosabatlarda murojaat birliklarining shaxs ijtimoiy maqomining ifodalanishi....62

XUSANOVA NAFISA ZOKIRJON QIZI
Ertak janrida dialogning strukturaviy va funksional poetikasi
(Ingliz va o‘zbek xalq ertaklari misolida)....65

XABIBULLAYEVA FAZILAT XABIBULLO QIZI
“Boburnoma”dagi saroy-ma’muriy xizmat unvonlarining inglizcha tarjimalarda berilishi 69

MUSTAFAYEV ELYOR ODIL UGLI
Theoretical foundations for the classification of phraseological units in english 73

МУНДАРИЖА

TURSUNOVA DILSHODA XOLDIN QIZI
“O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da qurol-aslaha nomi bilan bog‘liq folklorizmlar 77

YAVKOCHEVA FERUZA HUSAN QIZI
Types of english speech-language pathology dictionaries according to semantic relations 81

SHUKUROV RAHMATILLO MIRZATILLAYEVICH
Farg‘ona viloyati tarixiy oykonim, gidronim va oronimlarining leksik-semantik tasnifi hamda sotsiolingvistik tahlili 86

XALIQULOVA MUSHARRAF EGAMNAZAR QIZI
Maqol lingvistik, kognitiv va madaniy fenomen sifatida 90

O‘RAZOV ALISHER DONIYOROVICH
O‘zbek tilida substantiv leksemalar semantik shajarasining ifodalanishida pragmatik omillar 93

DJURAYEVA MAXBUBA USMANOVNA
Emotsiya, konsept va emotsional konsept tushunchalarining lingvistik talqini 96

ADABIYOTSHUNOSLIK

ABDULLAEV RAMAZON
Муиззий ва Ҳофиз шеъриятида адабий таъсир ва ижодий ворислик. 99

ARSLONOV ABDIMUROD KAROMATOVICH
“Qisasi Rabg‘uziy” asari poetikasi va badiiy-estetik xususiyatlari xususida.....104

АЛИМАРДОН ҲАЙИТОВ
Али Қушчининг ўғли ҳам олим бўлган.....108

DR. DONIYOR K. KELDIYOROV
Wounded memory and hybrid identity in Khaled Hosseini’s the kite runner.....112

IBRAGIMOV JAVOHIR TO‘LQINJON O‘G‘LI
Harold Lambning “Tamerlane: the earth shaker” romanida amir temur xarakterining badiiy ifodasi 116

RAXIMOVA UMIDA SOLIYEVNA
Ona obrazining ramziy va mifopoetik talqini: inglizzabon va o‘zbek adabiyoti misolida 121

MNAJATDINOVA MAKARYA
Hozirgi qoraqalpoq xotin-qizlar lirikasida psixologik metamorfoza 126

JIENBAEV MUSA AZATBAEVICH
XX-XXI asr lirikasida Odissey obrazining transformatsiyasi.....130

RADJABOVA MUXTASAR DAVRANBEKOVNA
Arab tilida talabalarning yozuv malakasini rivojlantirishda o‘yin texnologiyalarining tatbiqi.....134

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2026; 9
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

O‘ZBEK TILIDA SUBSTANTIV LEKSEMALAR SEMANTIK SHAJARASINING IFODALANISHIDA PRAGMATIK OMILLAR

O‘razov Alisher Doniyorovich,
Guliston davlat universiteti
o‘zbek tilshunosligi kafedrasi o‘qituvchisi

Tilshunoslikda tilning leksik sathi o‘zaro uzviy munosabatda bo‘lgan leksemalar tizimidan tashkil topadi. Har bir leksema til tizimida muayyan ma'no xususiyatiga ega bo‘lib, boshqa leksemalar bilan semantik munosabatga kirisha oladi. Shu munosabatlar natijasida leksik birliklar o‘rtasida turli xil guruhlar, maydonlar va ierarxik munosabatlar yuzaga keladi. Bunday munosabatlarni tadqiq etish tilning ichki tizimini, leksik birliklarning ma'no tarkibini hamda ularning nutqda voqelanish xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Bu kabi tadqiqiy masalalar o‘zbek tilshunosligida leksik-semantik munosabatlarni sistemaviy asosda o‘rganish masalasini alohida ahamiyatga egaligini ko‘rsatadi. Olima R.Safarovaning "Leksik-semantik munosabatning turlari" nomli o‘quv qo‘llanmasi aynan o‘zbek tilidagi leksik-semantik munosabatlarni sistem leksikologiya nuqtayi nazaridan yoritishga bag‘ishlanganligi bilan ajralib turadi.[1] Demak, semantik shajara tushunchasi leksemalarning umumiy va xususiy ma'no belgilari asosida muayyan ierarxik tartibda munosabatga kirishishini anglatadi. Bunda umumiy ma'noni ifodalovchi leksema yuqori bosqichda, uning tarkibidagi xususiy ma'noni ifodalovchi leksemalar esa quyi bosqichlarda joylashadi. Masalan, *o‘simlik – daraxt – meva daraxti – olma daraxti – olma* kabi munosabatni shartli semantik shajara sifatida tasavvur qilish mumkin. Ammo leksemalarning semantik munosabatlari faqat til tizimidagi lug‘aviy ma'no bilan chegaralanib qolmaydi. Leksemaning muayyan nutq vaziyatida qanday ma'noda qo‘llanishi, so‘zlovchining maqsadi, tinglovchiga munosabati, ijtimoiy muhit, milliy-madaniy qadriyatlar, emotsional holat va matn kabi omillar ham uning ma'no ifodalash xususiyatiga ta'sir qiladi. Ana shu nuqtayi nazardan semantik shajara va pragmatik omillar munosabati muhim ilmiy muammo hisoblanadi. Semantik shajarani tushunish uchun avvalo leksemaning semantik tuzilishini belgilab olish zarur. Leksema muayyan predmet, belgi, harakat yoki tushunchani nomlovchi til birligi bo‘lib, uning ma'no tarkibi bir yoki bir nechta semalardan tashkil topadi. Semalar leksemalarning o‘zaro o‘xshash va farqli jihatlarini belgilashda muhim vazifa bajaradi. Masalan, *ota, ona, aka, uka, opa, singil* leksemalarini olaylik. Ularning barchasida "qarindoshlik" umumiy semasi mavjud. Biroq ularni bir-biridan farqlash uchun "jins", "avlod", "yosh" kabi differentsial semalar xizmat qiladi. Demak, mazkur leksemalar umumiy semantik maydon hosil qilgan holda, o‘z navbatida, o‘zaro muayyan ierarxik va gorizontal munosabatlarga kirishadi. R.Safarova leksik-semantik munosabatlarni sistemali o‘rganishda leksemalar o‘rtasidagi munosabatlarning turlarini ajratish zarurligini ta'kidlaydi.[2] Semantik shajarada umumiylik va xususiylik munosabati asosiy o‘rin tutsa, umumiy ma'no muayyan sinfni, xususiy ma'nolar shu sinf tarkibidagi alohida tushunchalarni ifodalaydi. Masalan, *hayvon - sutemizuvchi - uy hayvoni - qo‘y - qo‘zi.*[3] Bu munosabatda *"hayvon"* eng keng ma'noli tushuncha sifatida yuqori bosqichda turadi. *"Sutemizuvchi"* uning tarkibidagi muayyan sinfni, *"uy hayvoni"* yanada tor sinfni, "qo‘y" muayyan turni, "qo‘zi" esa yosh belgisiga asoslangan yanada xususiy nomni ifodalaydi. Shu bilan birga, tabiiy tildagi semantik shajaralar mutlaqo qat'iy va o‘zgarmas tizim emas. Nutq sharoitida bir leksemaning qo‘llanish doirasi kengayishi yoki torayishi mumkin. Bu jarayonda pragmatik omillar muhim rol o‘ynaydi.

Semantik shajara masalasi tilning boshqa sathlarida ham alohida o‘rganiladi. Ya'ni, pragmatika til birliklarining nutq jarayonida qo‘llanishini, ular orqali so‘zlovchining kommunikativ maqsadi va munosabatini ifodalash imkoniyatlarini o‘rganadi. Shu sababli leksik ma'noni faqat lug‘aviy ta'rif bilan cheklab qo‘yish tilning real ishlash mexanizmlarini to‘liq ochib bermaydi. M.Hakimovning "O‘zbek tilida matnning

[1] Сафарова Р. Лексик-семантик муносабатнинг турлари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996. – 48 б.
[2] Сафарова Р. Лексик-семантик муносабатнинг турлари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996. – 48 б.
[3] O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 6 jildli. II jild: E–K. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023. – B. 394.

pragmatik talqini” mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasida matnning pragmatik xususiyatlari va nutqda ma’no shakllanishi masalalari tadqiq etilgan.[1]

Ma’lum bo‘lishicha, pragmatik omillar semantik shajaraga bir necha yo‘l bilan ta’sir ko‘rsatadi:

- nutq vaziyati leksemaning qaysi ma’nosi aktuallashishini belgilaydi;

- so‘zlovchining maqsadi muayyan leksemani tanlashga ta’sir qiladi;

- tinglovchining ijtimoiy maqomi va so‘zlovchi bilan munosabati ham leksik tanlovda namoyon bo‘ladi. Masalan, o‘zbek tilida *“odam”, “inson”, “kishi”, “shaxs”* kabi leksemalar bir-biriga yaqin ma’noni anglatishi mumkin. Biroq ularning nutqda qo‘llanish doirasi bir xil emas. Inson ko‘proq umumiy, falsafiy yoki yuksak uslubiy matnlarda qo‘llanishi mumkin. Kishi nisbatan neytral nomlash xususiyatiga ega. Shaxs esa rasmiy-ilmiy, huquqiy va ijtimoiy matnlarda ko‘proq faollashadi. Shunday qilib, semantik jihatdan yaqin leksemalarni tanlashda so‘zlovchining pragmatik maqsadi ham ishtirok etadi. Biroq matn leksemaning aktual ma’nosini belgilashda asosiy omillardan biridir. Bir leksema turli matnlarda turlicha semantik qirralarni namoyon qilishi mumkin. Masalan, *“bosh”* leksemasining asosiy denotativ ma’nosi inson yoki hayvon tanasining yuqori qismi bilan bog‘liq.[2] Ammo u *“ishning boshi”, “yig‘in boshi”, ”bosh bo‘lmoq”, “boshqaruvchi”* kabi matnlarda boshqa semantik qirralarni ifodalaydi. Demak, bu holat semantik shajaraning dinamik xususiyatini ko‘rsatadi. Ya’ni leksemalar o‘rtasidagi munosabatlar faqat lug‘atda berilgan ma’nolar asosida emas, balki nutq jarayonidagi matniy munosabatlar asosida ham shakllanadi. M.Mirtojiyevning “O‘zbek tili semasiologiyasi” asarida o‘zbek tili semantikasi bo‘yicha keyingi olib borilgan tadqiqotlarda ham ushbu asarga murojaat qilingan.[3] Matn ta’sirida leksemaning denotativ, konnotativ va pragmatik semalari bir vaqtning o‘zida faollashishi mumkin kuzatishimiz mumkin. Ayniqsa badiiy matnda bu holat yaqqol ko‘zga tashlanadi.

Pragmatik ma’noning muhim ko‘rinishlaridan biri subyektiv bahoning ifodalanishidir. So‘zlovchi predmet yoki shaxsni nomlash bilan birga unga nisbatan o‘z munosabatini ham bildirishi mumkin. Masalan, *“bolaning”, “bolakayning”, “bolaginaning”* kabi shakllarda asosiy nomlash ma’nosi saqlanib qolgani holda mehr, erkalash, kichraytirish kabi subyektiv munosabatlar yuzaga chiqadi.

Semantik shajaraning shakllanishida milliy-madaniy omil ham muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir tilda muayyan tushunchalarning nomlanishi, ular o‘rtasidagi farqlanish darajasi va qo‘llanish chastotasi shu til sohiblarining milliy-madaniy tajribasi bilan bog‘liq. Bunga o‘zbek tilida qarindoshlik nomlari buning yaqqol misolidir. *Ota, ona, aka, uka, opa, singil, amaki, tog‘a, amma, xola, jiyan, qaynota, qaynona, qaynag‘a* kabi leksemalar qarindoshlik munosabatlarining juda mayda semantik farqlar asosida nomlanishini ko‘rsatadi. Bu leksemalarda nafaqat biologik qarindoshlik, balki ijtimoiy-madaniy munosabatlar ham aks etadi. Masalan, o‘zbek nutq madaniyatida yoshi katta shaxslarga murojaat qilishda qarindoshlik nomlaridan foydalanish holatlari mavjud. Bunday qo‘llanishda leksemaning lug‘aviy ma’nosiga qo‘shimcha ravishda hurmat, yaqinlik, ijtimoiy masofa kabi pragmatik semalar yuzaga chiqishi mumkin. Qarindoshlik terminlari bo‘yicha zamonaviy tadqiqotlarda ham ularning semantik va ijtimoiy-madaniy xususiyatlari qayd etilgan. Masalan, D.Maxsudovaning 2025-yilgi maqolasida o‘zbek va turk tillaridagi qarindoshlik terminlari semantik-strukturaviy hamda sotsiolingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilingan.[4]

Pragmatik omillarning yana bir muhim ko‘rinishi ijtimoiy maqomi bo‘lib, biror shaxsni qanday nomlash so‘zlovchining u shaxsga munosabatini va ular o‘rtasidagi ijtimoiy masofani bildirishi mumkin. Masalan, *ustoz, muallim, o‘qituvchi, domla* leksemalari bir semantik maydonga yaqin bo‘lsa-da, ularning pragmatik qiymati bir xil emas. O‘qituvchi kasb nomini nisbatan betaraf ma’noni ifodalaydi. Ustoz esa kasbiy nomdan tashqari hurmat va e’tirof ma’nosini ham yuzaga chiqaradi. Shu sababli semantik shajarada leksemalarning o‘zaro munosabatini aniqlashda ularning nutqiy qo‘llanish xususiyatlarini ham hisobga olish talab etiladi.

Hissiy ta’sirchanlik ham leksemaning pragmatik xususiyatini belgilaydi. Jumladan, biror predmetni nomlashda so‘zlovchi o‘zining ijobiy yoki salbiy munosabatini ifodalashi mumkin. Masalan, *yuz - bashara - chehra; ovqat - taom - emak; uy - xonadon - kulba.* Bu qatorlardagi leksemalar muayyan matnlarda bir-biriga yaqin denotativ ma’noni anglatishi mumkin. Biroq ularning uslubiy va hissiy ta’sirchanlik qiymati farqlanadi. *Chehra* ko‘proq ijobiy, estetik yoki badiiy qiymatga ega bo‘lishi mumkin. *Bashara* salbiy hissiy ta’sirchanlik munosabatni bildirishi ehtimol. Demak, semantik yaqinlik pragmatik tenglikni anglatmaydi.

Pragmatik omillar semantik shajarada evfemi-

[1] Ҳақимов М. Ўзбек тилида матннинг прагматик талқини. Филология фанлари доктори диссертацияси. – Тошкент, 2001. – 283 б.

[2] Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. – Тошкент, 2010. 288 б.

[3] Ўша асар. – Тошкент, 2010. 288 б.

[4] Махсудова Д.И. Ўзбек ва турк тилларида қариндошлик терминларининг таржимаси: лексик, маданий ва семантик муаммолар // UZA.uz. – Тошкент, 2025. –Б 7.

stik va disfemistik nomlashlar orqali ham namoyon bo‘ladi. Evfemizm **–** muayyan tushunchani to‘g‘ridan-to‘g‘ri nomlash o‘rniga yumshatilgan, madaniy yoki ijtimoiy jihatdan maqbulroq nom bilan ifodalashdir. Disfemizm esa, aksincha, predmet yoki shaxsni salbiy, qo‘pol yoki tahqirlovchi tarzda nomlashga xizmat qiladi. Bu holatda bir predmet yoki hodisa turli pragmatik maqsadlar asosida turlicha nomlanishi mumkin. Natijada semantik shajaraning neytiral ma’no qatlamiga hissiy-baholovchi qatlam qo‘shiladi.

Semantik shajarani o‘rganishda darajalanish munosabatlari ham muhim. Bir belgining turli darajalarini ifodalovchi leksemalar muayyan semantik qatorni tashkil etadi. Masalan, *iliq - issiq – qaynoq* yoki kichik – *katta – ulkan* kabi qatorlarda belgining darajalanishi mavjud. Biroq nutqda bu darajalar so‘zlovchining subyektiv munosabati bilan o‘zgarishi mumkinligini ko‘rsatadi. Masalan, “ulkan muammo” birikmasida “ulkan”ning lug‘aviy daraja ma’nosi bilan birga so‘zlovchining muammoga nisbatan kuchli bahosi ham namoyon bo‘ladi.

Umuman olganda, substantiv leksemalar semantik shajarasini pragmatik omillar bilan uzviy bog‘liqlikda tadqiq etish o‘zbek tili leksikasining ichki tizimini va uning nutqda namoyon bo‘lish imkoniyatlarini yanada teranroq ochib berishga xizmat qiladi.

Rezyume. Ushbu maqolada o‘zbek tilidagi substantiv leksemalar semantik shajarasining namoyon bo‘lishida hamda ularning ierarxik munosabatlarida pragmatik omillarning tutgan o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, matn va kontekst ta’sirida denotativ, konnotativ hamda pragmatik semalarning faollashuvi, qarindoshlik terminlari, darajalanish, evfemistik va disfemistik nomlashlar vositasida semantik shajaraning dinamik xarakterga ega bo‘lishi misollar yordamida yoritilgan.

Resume. This article analyzes the role of pragmatic factors in the representation of the semantic tree of noun lexemes in the Uzbek language, as well as their hierarchical relationships. Furthermore, it illustrates how denotative, connotative, and pragmatic meanings are activated under the influence of text and context, and how the semantic tree exhibits dynamic characteristics through examples involving kinship terms, gradations, euphemistic and dysphemistic naming.

Резюме. В данной статье анализируется роль прагматических факторов в отображении семантической структуры лексем узбекского языка и в их иерархических отношениях. Также, на примерах, иллюстрируется активация денотативных, коннотативных и прагматических значений под влиянием текста и контекста, а также динамический характер семантической структуры, проявляющийся через родственные термины, градацию, эвфемизмы и дисфемизмы.